

УДК 821.161.2"19"В.Щурат 7.07:821.161.2–1/–9"18" Т. Шевченко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В РЕЦЕПЦІЇ ВАСИЛЯ ЩУРАТА

Лариса Козак

*Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України,
вул. Козельницька, 4, Львів 79026, Україна*

Подано загальний огляд праць Василя Щурата, що стосуються творчості Тараса Шевченка, наведено інтерпретацію окремих статей дослідника, запропоновано тематичний поділ статей. Розглянуті аспекти дають змогу побачити феномен Т. Шевченка крізь призму текстів В. Щурата, актуалізувати деякі маловідомі чи забуті факти з життя і творчості письменника.

Ключові слова: Т. Шевченко, В. Щурат, шевченкознавство, рецепція, Біблія, українсько-польські взаємини.

Феномен Т. Шевченка не полишив байдужим жодного з відомих нам давніших і теперішніх критиків-літературознавців. Більшою чи меншою мірою, безпосередньо чи опосередковано до Т. Шевченка зверталось багато дослідників літератури, творячи таким способом поліфонію поглядів на творчість поета, вибудовуючи власну концепцію її розуміння, помножуючи інтерпретації і, отже, продовжуючи актуальність Шевченкового слова.

На сьогодні обрії шевченкознавчої науки настільки широкі, що цілком закономірно вести розмову не лише про творчість поета, але й про дослідження досліджень його творчості. Та все ж деякі аспекти шевченкознавчих студій через ті або ті причини пройшли повз увагу критиків. Із-поміж тих малознаних дотепер сторінок – шевченкознавчі сюжети В. Щурата. Тому доцільно актуалізувати бодай деякі найважливіші й найцікавіші студії критика про Т. Шевченка, що відтак помножить і розширить обрії осягнення феномена поета в національному літературознавстві.

Біографії та творчості Кобзаря В. Щурат присвятив сорок шість літературно-критичних праць, наукових розвідок та оглядів (чверть з них досі не опублікована і зберігається лише в архіві), зробив три переклади Шевченкових поем із російської мови на українську («Сліпа», «Микита Гайдай», «Поминки»), одну віршову фантазію («Пам'яті Тараса Шевченка»). Окрім того, В. Щурат часто був учасником та організатором літературних вечорів, присвячених Т. Шевченкові. І ще один аспект осягнення критиком «огрому» Шевченкового слова. Очолюючи певний час Наукове товариство імені Шевченка у Львові, В. Щурат керував науковою діяльністю Товариства, у царині шевченкознавства в тому числі.

Кількість текстів критика про Т. Шевченка вражає, однак не всі згадані сорок шість праць мають однакову літературно-критичну вартість. Деякі (іх

порівняно небагато) зараз виглядають дещо застарілими, інші мають характер промов, присвячених поетові, ще одні – нарисів і заміток, проектів і планів майбутніх статей, що так і залишилися нездійсненими й недописаними.

І все ж, без перебільшення, В. Щурата можна вважати одним із основоположників наукових студій про Т. Шевченка. Саме В. Щуратові належить нарис програми розвитку шевченкознавчої науки початку ХХ ст., який він подав в одній зі своїх статей, особливо акцентуючи на таких проблемах, як:

- бібліографія писань Т. Шевченка і про Т. Шевченка;
- критична біографія поета;
- національно-політичні, релігійні, філософські погляди Т. Шевченка;
- аналіз поодиноких творів;
- верифікація;
- інтерпретація Шевченкових писань зусібч (естетика, психологія, народна пісня та історія митця, ритміка, етнографія, персонажі і мотиви, романтичні набутки, духовна лірика, слов'янофільство тощо);
- переклади творів Т. Шевченка;
- мова Т. Шевченка;
- роль поета в національно-політичному відродженні України.

Як результат, мислилось отримати повне критичне видання творів Т. Шевченка, що мало продемонструвати тогочасний науковий рівень шевченкознавства.

У літературно-критичній лабораторії В. Щурата, як уже згадувалося, розвідки про Т. Шевченка посідають вельми вагоме місце й репрезентують бачення дослідника впродовж тривалого часу (часовий проміжок між першою та останньою працями – 52 роки (1895–1947)). Проте, незважаючи на таку панорамність, доволі непросто чітко вивести авторську загальну концепцію розуміння та інтерпретації творчості Т. Шевченка. Можливо, її немає, бо й сам критик не ставив собі це за мету. Можемо з певністю говорити лише про окремі яскраві сюжети осмислення В. Щуратом генія Т. Шевченка, поодинокі надзвичайно цікаві розвідки, що мають неоднорідний тематичний характер і стосуються різних проблем та аспектів Шевченкової творчості та біографії. Загальна картина рецепції критика Т. Шевченка, видається, радше, строкатою та мозаїчною, аніж однорідною.

Умовно всі статті В. Щурата про Т. Шевченка можна поділити на декілька тематичних циклів, а саме: «Шевченко і поляки», «Шевченко і Галичина», біографічна Шевченкіана, текстологічні причинки, інтерпретація текстів поета.

Отож, коротко про ці цикли.

Найбільшу кількість праць В. Щурат присвятив проблемі «Шевченко і поляки». Найгрунтовніша розвідка дослідника з цієї проблематики – «Основи Шевченкових зв'язків з поляками» (140 с.). Окресливши просторе панорамне тло, критик пропонує згодом читачеві окремі сюжети з біографії Т. Шевченка періоду Кирило-мефодіївського братства, переносючи вектор свого дослідження на проблему «поляки-українці» назагал. Декілька дрібніших праць В. Щурата цього тематичного кола («Шевченко в польській революційній притчі», «Перші польські голоси про Шевченка», «Варшавський учитель Шевченка»),

висвітлюють польську рецепцію українського поета. Не вдаючись до детального аналізу цих статей, зазначу, що вони доволі густо насичені фактографічно і висвітлюючи деякі невідомі сторінки творчої біографії Т. Шевченка. Приміром, вельми інформативною в цьому сенсі є компаративна розвідка «Варшавський учитель Шевченка», у якій В. Щурат простежує вплив варшавського художника Франца Лямпі на віршовий геній українського поета. Деякі романтичні образи з картин польського художника, зокрема картини розбурханого Чорного моря, які Ф. Лямпі малював дуже багато, а також сцени з лісовими й водяними русалками, образи Мадонни й жінки-матері, на думку В. Щурата, знайшли згодом відображення у Шевченковій творчості [4, с. 105].

Проблемі «Шевченко і Галичина» присвячено такі статті: «Шевченко й Галичина», «До історії культу Шевченка в Галичині», «Перша оцінка Шевченка в Галичині», «Шевченко про Галичину в 1846 р.». Одне з ключових питань цього тематичного циклу критика – якою мірою творчість поета була відомою серед галицьких культурних кіл того часу. Парадоксально, але на перші замітки про творчість Т. Шевченка натрапляємо спершу в польських періодичних виданнях, лише перегадом у галицьких. Те, що серед польських поетичних кругів Т. Шевченка знали краще, свідчить бодай те, що оцінка творчості поета в польській періодиці цього часу значно глибша й ґрунтовніша, аніж оцінка галицьких літературних оглядів. «Причиною тому, – як пише В. Щурат, – було незнання національно-політичної поезії Шевченка, що могла бути знана тоді лиш з рукописів. Більше могли знати його поляки» [5, с. 31]. Пізнавальними також є причинки В. Щурата про подорож поета Волинню, Поділлям і Київщиною з метою змалювання пам'яток архітектури, у яких із-поміж іншого дослідник намагається з'ясувати, чи побував поет у Галичині під час виконання завдання комісії. Не відповідаючи остаточно на це запитання, В. Щурат зазначив, що довідатися про Галичину Т. Шевченко міг через М. Максимовича і з періодичних видань того часу, а також через київських поляків, які не могли не бути в тісних зв'язках з галицькими поляками [5, с. 202–203].

Біографічну шевченкіану В. Щурата становлять розвідки: «У Шевченка в Києві 1846 р.» (із публікацією перекладу спогадів Юліана Кенджицького, маловідомого польського поета, про історію його знайомства з Т. Шевченком, про зустрічі з М. Костомаровим, заснування Кирило-мефодіївського братства тощо), «З кола знайомих Шевченка», «Т. Шевченко і В. Аскоченський», а також корпус архівних матеріалів – розмаїтих виписок В. Щурата до майбутніх праць про Т. Шевченка.

Із текстологічних причинків В. Щурата про Т. Шевченка відзначимо «Пояснення деяких Шевченкових висловів (Причинки до словаря Шевченкових писань)», у якій критик, вказуючи на хиби потрактування Ю. Романчука, редактора львівського видання «Кобзаря», деяких слів поета, подав правильні контекстуальні варіанти, а також статтю «Шевченків наголос (Україна чи Україна?)».

Найвищим досягненням В. Щурата в його шевченкознавчому доробку є студії, що стосуються інтерпретації тих чи тих текстів поета, позначені оригінальними, часто несподіваними підходами до спадщини Кобзаря. Варто,

зокрема, відзначити майстерну інтерпретацію В. Щурата символічної поезії Т. Шевченка «У Бога за дверима лежала сокира» (1848 р.), у якій критик проникливо простежує градацію авторських образів-алегорій, які мають кілька рівнів потрактування. Намагаючись розгадати символізм Т. Шевченка, дослідник проектує деякі образи з вірша спершу на життя автора, акцентуючи на невтраченій надії, яка ніколи не покидала Т. Шевченка, згодом – на життя киргизів, для яких святе дерево «сингал-агач» є об'явленням Бога на землі, і, нарешті, підносить образ-символ до світового «дерева життя», яке, на протигагу спустошенню, мертвотності, байдужості, символізує життєдайність і сенс буття, до якого варто прагнути. Між рядками вірша прочитується, як вважає В. Щурат, ще й проєкція на національне життя українців. Якщо у киргизів, за свідченнями самого поета, це дерево є символом благополуччя, щастя, то в художньому творі воно набуває зовсім іншого авторського потрактування, а саме: символу надії. Киргизьку пустелю порівнює автор, на думку В. Щурата, зі спустошеною Україною, а самотнє дерево в степу – з єдиною надією, що не згасла у національній свідомості українців. Недарма у творі наявний образ сокири, яка стинає все на своєму шляху: «Коли пригадаємо собі Шевченкові настрої в перших роках заслання і ті моменти, що їх скріпили там, нам не трудно буде зрозуміти алегорію і зв'язок її з переживаннями поета. [...] Як бідні Кіргізи на святе дерево, так Шевченко на своїх однодумців на Україні покладає всю свою надію. Поема про кіргізьське святе дерево – се поема Шевченкової надії після національного погрому» [8, с. 19].

Викликає інтерес й рецепція критика поеми Т. Шевченка «Іван Підкова», зосібна його осмислення проблеми співвідношення між історичною правдою у тексті та поетичною фікцією. «Шевченко, як не можна ліпше, зрозумів і намалював дух Запоріжжя» [9, с. 156], – підкреслює В. Щурат історизм мислення поета, а також артистичний геній Т. Шевченка, незважаючи на незавершеність поеми: «Його поема дала те, що мала дати. Вона закінчена. Вона й викінчена з повним артизмом, який тим помітніший, що з'являється в одному з найкращих творів поета на таких вершинах, вище яких не підніметься і в найкращих пізніших творах його. Цього артизму не відбере поемі і закид у пов'язанні поетичної фікції з історичною особою, у зведенні Івана Підкови в неісторичну дію, адже у творі поетична фікція відзначається всіма рисами історичної ймовірності, хоч і висловлений поетом ідеал є ідеалом майбутності» [9, с. 165].

Якщо вже мова зайшла про аксіологічні аспекти студій критика, то принагідно згадаємо, що не надто високо з естетичного боку оцінює В. Щурат Шевченкове послання «І мертвим, і живим...». Порівнюючи цей текст із меншим посланням «Гоголю», дослідник віддає перевагу останньому, вважаючи, що «в найбільшій посланні багатство ідей не дозволило Шевченкові сконцентруватися і дати композицію пластично заокруглену, в якій дрібні картини складались би на один повний образ», адже «завдяки можливості сконцентрування мислі, виходить поетична композиція краща, дає пластичнішу картину, одноцільніший настрій [...]». Натомість у посланні «І мертвим, і живим...» «суспільність виринає у щораз то нових образах, даючи притоку до щораз то нових апостроф [...]». Читач при

кінці не в силі огорнути цілості. Ось чому послання до суспільности ... виходить поетично слабше від меншого послання Гоголю» [10, с. 34–35].

На особливу увагу серед інтерпретаційного циклу шевченкознавчих студій В. Щурата заслуговує ґрунтовна, значною мірою піонерська розвідка «Святе письмо в Шевченковій поезії», яка отримала доволі значний резонанс у прижиттєвій критиці, у тому числі відразу після публікації «удостоїлася» відгуку найавторитетнішого українського літературного критика І. Франка. Інтерес до Щуратового «Святого письма в Шевченковій поезії» не згас і в сучасному українському літературознавстві.

Отож, основні постулати однієї з найцікавіших назагал літературознавчих студій В. Щурата «Святе письмо в Шевченковій поезії».

Насамперед відзначимо, що, назвавши Т. Шевченка «поетом-біблійцем», В. Щурат одним із перших серед дослідників наголосив на значущості Біблії в Шевченковому світі. До нього про стосунок Т. Шевченка до Біблії писав лише М. Драгоманов. Біблія, експлікує критик своє бачення постаті “поета-біблійця”, переслідувала Т. Шевченка з дитинства впродовж усього життя і “була джерелом найраніших літературних вражень» [6, с. 7]. Лиш завдяки тому елементи церковнослов'янської мови, яку поет так часто використовує у своїх поезіях, є, за В. Щуратом, дуже органічними і легко вписуються в його мовну традицію, виглядаючи природно-гарними. Серед наступних етапів осмислення поетом Біблії В. Щурат згадує школу молодого Т. Шевченка в майстерні великого Карла Брюллова, період, коли ідеї для своїх художніх проб Т. Шевченко черпав винятково з біблійних сюжетів. А ще читання поета впродовж усього життя Святого письма, відтак актуалізація біблійних текстів у власних. Цитування, переробки і біблійні ремінісценції в Шевченкових текстах промовисто, на думку критика, засвідчують, «чим було Св. Письмо в кузні думок поета. Вони вказують нам також і на те, в який спосіб вмів Шевченко використовувати мотиви Св. Письма – не знижаючись до ролі ремісника, все остаючись на вершинах артизму» [6, с. 14]. Також В. Щурат наголошує на подібності Шевченкової філософії і біблійної, підкреслюючи, що останню поет робить своєю власною, не просто запозичуючи, а модернізуючи та апробуючи, органічно поєднуючи зі своїм і народним світоглядом. Т. Шевченко, пише критик, «знайшов у біблійних сюжетах не лиш дрібну поетичну орнаментику, не лиш поетичні картини, але і глибокі гадки, які часом обробляв лиш згрубша, але частіше модифікував відповідно до потреб свого часу і народу» [6, с. 61].

Що більше. Підносячи вагомість Шевченкового слова, дослідник порівнює поета з біблійним пророком Єремією (з Єремією В. Щурат порівнював Т. Шевченка також і на одному з вечорів на честь поета у Відні (ця промова В. Щурата була опублікована повністю в часописі «Руслан»)). Власне, саме порівняння поета з пророком Єремією стало предметом критики з боку І. Франка, який вважав, що немає підстав порівнювати Т. Шевченка з Єремією, адже останній належить до часу загибелі юдейської держави і є символом песимізму: «Се голоситель непопулярних думок, віщун руїни й кари, вислів безвихідного положення народу, засудженого на загибель. Він чує і клене сам себе й свою долю, але не може говорити інакше. Його ненавидять, лають, висміюють і

б'ють...» [1, с. 187]. Натомість Т. Шевченко асоціюється в свідомості українського народу з національним відродженням. «Яке ж тут порівняння з Шевченком, віщуном і діячем народного відродження та братолюбія?» [1, с. 187], – запитував І. Франко. Судження В. Щурата про значний вплив Біблії на Т. Шевченка критик також вважав неправильними, «занадто пересоленими»: «Ми не будемо заперечувати, – писав І. Франко в статті “Шевченко і критики”, – що Шевченко знав Святе письмо і що подекуди ним користався, але щоб його вплив відбився на поетові так, як сього хоче д-р В. Щурат, на те не можемо згодитися, і цілий другий розділ його праці, в яким він збирає звістки про лектуру Святого письма Шевченком, уважаємо занадто пересоленим» [2, с. 240]. І далі: «Виказувати, отже, що Святе письмо мало вплив на Шевченка вже від наймолодших літ, уважаємо щонаймеше науковим ризиком» [2, с. 241].

Праця В. Щурата «Святе письмо в Шевченковій поезії» дуже розлога, відзначається детальним, навіть скрупульозним аналізом критика багатьох проблем. Приміром, закоріненість поета в біблійну традицію В. Щурат обґрунтовує, детально порівнюючи Шевченків текст із біблійним (інколи рядки з Біблії займають в тексті критика цілі сторінки). Через такий надмірний формальний аналіз, на нашу думку, подекуди на узбіччя дослідницьких рефлексій відсувається змістовий зріз Шевченкового тексту. Однак не ставимо це особливо на карб критиків, визнаючи за ним право дотримуватися обраного ракурсу дослідження.

Цікавим у В. Щурата є також розуміння мінливості феномена Т. Шевченка. Поет як «геній людської думки – це творець цілого світу ідей», і з «його світу ідей ми споживаємо те, що під хвилю пожадане, ...не одно вже зауважувалось, не одно засвоювалось – згідно з потребою часу й по змозі. Був час, ... коли в нас із його світу ідей виносилося тільки те, що найпринадніше; ми, як діти, запопавши зільник, зривали в нього найякіші квіти: гетьманські булави й червоні жупани» [3, арк. 1]. Кожна доба мала свого Шевченка, і кожне покоління розуміло Т. Шевченка по-особливому, привносячи своє розуміння і породжуючи таким способом нові смисли його поезії.

Тепер декілька загальних зауваг про методологію В. Щурата.

Значна частина шевченкознавчих студій В. Щурата витримана в душі культурно-історичної школи, інші засвідчують «експлуатацію» критиком поетикальних підходів до інтерпретації текстів, ще інші звернення до компаративного аналізу. Власне, до компаративних підходів критик вдається доволі часто, порівнюючи ті чи ті Шевченкові тексти з текстами інших письменників, відшукуючи паралелі й збіги, подекуди явні й очевидні, нерідко, однак, безпідставні.

Для прикладу, розглядаючи поему Т. Шевченка «Чернець» з її головним героєм С. Палієм, критик стверджує, що окремі сцени запозичено тут із Кулішевої «Чорної ради». Визнаючи, що роман П. Куліша окремо був опублікований пізніше після Шевченкової поеми, В. Щурат все ж міркує, що Т. Шевченко міг ознайомитися з текстом П. Куліша раніше, ще до свого арешту, коли той був надрукований в «Современнику». До того ж – ще один аргумент критика – Т. Шевченко присвятив свою поему саме П. Кулішеві. Важко

погодитися з таким тлумаченням. Формальна подібність деяких епізодів поеми й роману ще не дає змоги говорити про запозичення. Тим паче, що, за свідченням самого В. Щурата, Т. Шевченко зацікавився історичною особою Семена Палія ще задовго до написання своєї поеми, 1844 року, коли опублікував свою «Живописну Україну», у проспекті якої серед картин на 1945 рік згадується також картина «Семен Палій в Сибіру». Радше, П. Куліш «піддавався» впливам Т. Шевченка, наслідуючи поета не лише тематично, але й переймаючи його строфічну будову вірша, ритмомелодіку, про що особливо свідчать поетичні збірки пізнього П. Куліша. Окрім того, постать Семена Палія в автора історичного роману несе зовсім інше змістове й художнє навантаження, ніж у творця поеми, зокрема, у романі образ козака другорядний, тоді як Т. Шевченко глибше розробляє концепцію героя. Подібні «приписування» з боку критика запозичень та намагання будь-що відшукати в реальності чи у творчості іншого письменника прототип того чи того героя, позбавляють автора його власної ідеї, лету творчої фантазії, що відтак не додає мистецькорі вартості його творам. Про це, напевно, знав Т. Шевченко. Не міг не знати цього й В. Щурат.

На завершення цих далеких від вичерпної повноти (як у концептуальному, так і в фактографічному плані) спостережень над шевченкознавчим доробком В. Щурата зауважимо, що, незважаючи на чималий часовий проміжок, який відділяє розвідки В. Щурата від сучасного літературознавства, його праці значною мірою й сьогодні продовжують зберігати наукову актуальність. Отож, назріла необхідність видати окремим книжкою шевченкознавці дослідження В. Щурата, бодай найвартніші, тим паче, що багато з них досі зберігаються лише в рукописах, або розпорошені по малодоступних сьогодні часописах. До того ж, нагадаємо, останнім виданням літературно-критичних праць В. Щурата, за винятком поодиноких «з'яв» деяких статей критика у фаховій періодиці, було видання 1963 року за редакцією Степана Щурата.

Список літератури

1. *Франко І. Шевченко і Єремія* / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 35. – С. 185–188.
2. *Франко І. Шевченко і критики* / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 35. – С. 234–237.
3. *Щурат В. Наш Шевченко [Машинопис]* / В. Щурат // Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 206. – № 329. – 4 арк.
4. *Щурат В. Варшавський учитель Шевченка* / В. Щурат // Щурат В. Літературні начерки / В. Щурат. – Львів, 1913. – С. 104–105.
5. *Щурат В. Перша оцінка Шевченка в Галичині* / В. Щурат // Щурат В. З життя і творчості Т. Шевченка / В. Щурат. – Львів, 1914. – С. 28–32.
6. *Щурат В. Святе письмо в Шевченковій поезії* / В. Щурат. – Львів, 1904.
7. *Щурат В. Шевченко про Галичину в 1846 р.* / В. Щурат // Вибрані праці з історії літератури / упорядкув., вступ. стаття, прим. та коментарі С. Щурата. – К., 1963. – С. 200–203.
8. *Щурат В. Шевченкова поема надії. У Бога за плечима лежала сокира* / В. Щурат. – Львів, 1925. – 22 с.

9. *Щурат В.* Шевченків «Іван Підкова» / В. Щурат // Вибрані праці з історії літератури / упорядкув., вступ. стаття, прим. та коментарі С. Щурата. – К., 1963. – С. 156–165.

10. *Щурат В.* Шевченкове послання Гоголю / В. Щурат // Щурат В. Літературні начерки / В. Щурат. – Львів, 1913. – С. 34–35.

VASYL SHCHURAT'S PERCEPTION OF TARAS SHEVCHENKO

Larysa Kozak

*The Institute of ukrainian knowledge named after I. Krypiakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kozelnytska Str.,4, Lviv 79026, Ukraine*

General review of Vasyl Shchurat's works, deals with T. Shevchenko's creations is presented in this article. Interpretation of some papers of researcher is outlined, thematic partition of papers is offered. Some considered aspects give possibility to see phenomenon of Shevchenko's creations from researcher's point of view, proclaim some not popular or forgotten facts from life and creative work.

Key words: T. Shevchenko, V. Shchurat, Shevchenko's knowledge, perception, the Bible, ukrainian-polish relationships

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В РЕЦЕПЦИИ ВАСИЛИЯ ЩУРАТА

Лариса Козак

*Институт украиноведения имени И. Крипякевича НАН Украины,
ул. Козельницкая, 4, Львов 79026, Украина*

В статье подается общее обозрение работ Василия Щурата, что касаются творчества Тараса Шевченко, приводится интерпретация некоторых работ исследователя, предлагается тематическое деление статей. Рассмотренные аспекты дают возможность увидеть феномен творчества Т. Шевченко глазами исследователя, актуализировать малоизвестные или забытые факты з жизни и творчества писателя.

Ключевые слова: Т. Шевченко, В. Щурат, шевченковедение, рецепция, Библия, украино-польские взаимоотношения

Стаття надійшла до редколегії 17.02.2011

Прийнята до друку 15.03.2011

